

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و دستگاه‌های آن، در نوشتار دانش‌آموزان دختر پایه‌های دوم تا پنجم ابتدایی در شهر کرمان

فریده حق‌بین

دانشگاه الزهرا

زهرا مختارآبادی

آموزش و پرورش استان کرمان

چکیده

این پژوهش، به توصیف کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و دستگاه‌های مربوط به آن، در نوشتار دانش‌آموزان پایه‌های دوم تا پنجم ابتدایی شهر کرمان می‌پردازد. چارچوب نظری پژوهش، نظریه نقش‌گرای مقوله و میزان هلیدی (۱۹۶۱) است، که باطنی (۱۳۴۸)، بر روی زبان فارسی پیاده کرده است. نتایج به‌دست‌آمده، حاکی از این است که در ظهور ساخت‌های نحوی نوشتاری نیز، همچون گونه گفتاری، سلسله‌مراتب وجود دارد. و ساخت‌های پیچیده و نشان‌داری مانند جملات پرسشی، منفی، مجهول و ساخت‌های چندمتممی، دیرتر در نوشتار دانش‌آموزان ظاهر می‌شوند، و از بسامد وقوع کمتری نیز برخوردارند. ظهور بسیاری از ساخت‌های نحوی پیچیده، و افزایش کاربرد آن‌ها، در جریان افزایش پایه تحصیلی، نقش مثبت آموزش را در پیشرفت گونه نوشتاری زبان، در نزد دانش‌آموزان، نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: نحو، نوشتار، دانش‌آموزان ابتدایی، بند، دستگاه، آرایش واژگانی

۱. مقدمه

از زمان تعیین ویژگی‌های زبان گفتاری کودک در سنین مختلف، توسط براون^۱ (۱۹۷۳)، پژوهش‌های فراوانی در زمینه توصیف متغیرهای نحوی مختلف، در گونه گفتاری زبان رده‌های مختلف سنی، در ایران و سایر کشورها صورت گرفته است. اما در بررسی نحوی نوشتار چنین تعدد و تنوعی به چشم نمی‌خورد. پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست، چراکه بیشتر آن‌ها به بررسی گونه گفتاری زبان یا به بررسی عناصر نحوی در ادبیات کودکان پرداخته‌اند. محدود پژوهش‌هایی به مقایسه کاربرد ساخت‌های مختلف نحوی، بین دانش‌آموزان عادی و دانش‌آموزان استثنایی ناشنوا، کم‌شنوا و کم‌توان ذهنی پرداخته‌اند، که از میان آن‌ها می‌توان به آثار یادگاری (۱۳۷۲)، جلالی‌پور (۱۳۷۹)، بهنام (۱۳۸۱) و یونسیان (۱۳۸۱) اشاره کرد. در خارج از ایران، به‌خصوص در کشورهای پیشرفته، به مدد وجود نرم‌افزارهای پیشرفته تجزیه و تحلیل کلام، تعداد این پژوهش‌ها بیشتر است. از بین پژوهش‌های انجام‌گرفته، در مورد نوشتار دانش‌آموزان ابتدایی در خارج از ایران، می‌توان به آثار لوبان^۲ (۱۹۷۶)، رپن^۳ (۱۹۹۴) و بایبر^۴ و همکاران (۱۹۹۸) اشاره کرد، و به گفته‌ی بایبر و همکاران (۱۹۹۸) رپن و گرب^۵ که پیکره نوشتاری دانش‌آموزان دوره ابتدایی آریزونا را در دانشگاه آریزونا شمالی تهیه کردند^۶، و مک‌کارتی^۷ و همکاران (۲۰۰۵)، اشاره کرد، که هر یک به نحوی به بررسی داده‌های پیکره نوشتاری، از دیدگاه‌های مختلف زبان‌شناختی پرداخته‌اند.

نکته مهم این است که در جهان امروز، یافتن راه‌هایی نو برای برقراری ارتباط مؤثر و سازنده با سایر افراد جامعه و جهان، کم‌کم تبدیل به نیازی غیرقابل چشم‌پوشی می‌شود. آسان‌ترین و مهم‌ترین راه برقراری چنین ارتباطی، نوشتن است. نحوه نوشتن، و افزایش تأثیر ارتباطی نوشتار، امروزه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین، پژوهش در امر تکامل و تکوین گونه نوشتاری زبان نیز، به‌همان میزان، تبدیل به یک نیاز می‌شود.

-
1. R. Brown
  2. W. Loban
  3. R. Reppen
  4. D. Biber
  5. W. Grabe
  6. The Arizona Corpus of Elementary Student Writing
  7. S. J. McCarthy

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

در ایران، مدارس ابتدایی، تنها نهادِ متولّی آموزشِ گونه‌نوشتاری زبان به‌شمار می‌روند. مدارس، افراد جامعه را از کودکی به‌سوی استفاده بهینه از ابزار کارآمد نوشتار، در جهت مقاصد گوناگون، سوق می‌دهند.

میزان اهمیت این گونه‌زبانی، و نحوه رشد و تکامل آن در جریان آموزش ابتدایی، پرسش‌هایی بودند که نگارندگان را واداشتند تا در این زمینه به پژوهش بپردازند و جنبه‌های مختلف رشد زبان نوشتاری کودکان فارسی‌زبان را، طی یک بررسی موردی، به‌تصویر بکشند. پرسش‌هایی از قبیل چگونگی تکامل آرایش واژگانی نوشتاری و بسامد وقوع انواع بندهای آزاد و وابسته در پایه‌های مختلف. بررسی و توصیف ویژگی‌های هریک از دستگاه‌های مختلف بند، که براساس نظریه مقوله و میزان، به سه دستگاه پرسشی، متمم و مطابقه محدود می‌شود، در نوشتار دانش‌آموزان دوره ابتدایی نیز از دیگر موارد موردنظر این پژوهش است.

۲. جامعه آماری و ویژگی‌های آن

جامعه آماری این پژوهش، از بین دانش‌آموزان دختر شهر کرمان، که در طرح ملی واژگان پایه شرکت کرده بودند، انتخاب شد.

طرح ملی واژگان پایه، به‌منظور شناسایی واژگان پایه دانش‌آموزان ابتدایی سراسر ایران، توسط نعمت‌زاده (۱۳۸۴) اجرا شد. در این طرح علاوه بر شناسایی واژگان پایه تولیدی و ادراکی بیست‌هزار دانش‌آموز جامعه نمونه، از سراسر ایران، پربسامدترین واژه‌های کاربردی این گروه و نیز پربسامدترین واژه‌های هر استان مشخص شد. دانش‌آموزان شرکت‌کننده در این طرح، علاوه بر ارائه واژگان تولیدی و ادراکی خود، به نوشتن داستان‌هایی، با استفاده از تصاویر داده‌شده، پرداختند.

باتوجه به وسعت داده‌ها و نوشته‌های دانش‌آموزان، ابتدا دانش‌آموزانی انتخاب شدند، که درمورد هر چهارده تصویر داده‌شده مطالبی نگاشته بودند. سپس از بین آن‌ها، در هر پایه، ۲۰ نفر به تصادف انتخاب شدند. بعد پنج موضوع به‌طور تصادفی انتخاب شد، و نوشته‌های دانش‌آموزان، در آن موارد، گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. موضوعات انتخابی عبارت بودند از: کار، صنعت، شهر، روستا و آب، که در مجموع حدود چهارهزار بند نوشتاری را شامل شدند.

۳. روش پژوهش

به دلیل عدم وجود نرم‌افزارهای رایانه‌ای، برای بررسی نحو زبان، نگارندگان خود به روش ابتکاری زیر به تقطیع نوشتار دانش‌آموزان پرداختند:

ابتدا نوشتار دانش‌آموزان در جدول‌هایی به تفکیک بند قرار گرفت و سپس متغیرهای مورد پژوهش در ستون‌های دیگری از این جداول ارائه شد. سپس تعداد هر کدام از این متغیرها در یک بند، در خانه‌های مقابل آن‌ها، نوشته شد. و در پایان هر صفحه، مجموع بسامد وقوع هر متغیر محاسبه شد. سرانجام نتایج حاصل از مجموع صفحات برای بررسی بسامد وقوع و سایر موارد، پردازش، و نتایج در جدول‌ها و نمودارهایی عرضه شد.

۴. اصطلاحات

از آن جاکه در بررسی هر یک از متغیرها، اصطلاحات زبان‌شناختی ویژه‌ای وجود دارد، تعریف اصطلاحات در بخش‌های مربوطه ارائه خواهد شد، و در این بخش تنها دو اصطلاح آماری به کاررفته در تمام جدول‌ها و نمودارها معرفی می‌شوند.

۱.۴. متوسط فردی

متوسط فردی، میانگین استفاده از متغیر مزبور در نوشتار دانش‌آموزان هر پایه است. به عنوان مثال، متوسط فردی استفاده از بند آزاد، در پایه دوم ابتدایی، ۲۴.۴۵ است، که نشان می‌دهد که هر یک از دانش‌آموزان پایه دوم در مورد پنج موضوع داده شده، به طور متوسط، ۲۹.۴ بند، نوشته است. که از بین آن‌ها ۲۴.۴۵ مورد بند آزاد و بقیه بند وابسته بوده است.

۲.۴. درصد فراوانی

درصد فراوانی، بسامد وقوع هر متغیر را به درصد نشان می‌دهد. با توجه به میانگین فردی تمام بندهای نوشته شده، توسط دانش‌آموزان یک پایه، درصد وقوع بندهای آزاد و وابسته در هر پایه نشان داده شده است.

۵. بند

در دستور نقش‌گرای مقوله و میزان، از بند به‌عنوان کوچک‌ترین واحد زبان یاد شده که می‌تواند از یک یا چند گروه تشکیل شود و در ساختمان واحد بزرگ‌تر، یعنی جمله، به‌کار رود. کوتاه‌ترین جمله زبان فارسی، متشکل از یک بند آزاد است. بند، دارای چهار عنصر ساختمانی مسندالیه، متمم، اسناد و ادات است. در این دستور، بندهای دارای اسناد، بند مهین^۱ و بندهای فاقد اسناد، بند کهین^۲ خوانده شده و هر کدام از این بندها می‌تواند وابسته یا آزاد باشد. برای نمونه:

۱. بند آزاد: یک پرند در بیابان زندگی می‌کرد.

۲. بند وابسته: یک آخا مهندس می‌خواست...^۳

۵.۱. کاربرد انواع بند در جمله‌های دانش‌آموزان هر پایه‌ی تحصیلی

برای سهولت مقایسه، در این قسمت ابتدا بسامد وقوع انواع بندها و متوسط نوشتار دانش‌آموزان هر پایه، در جدول شماره یک آورده می‌شود، و سپس، با توجه به داده‌های این جدول، عمل‌کرد این افراد، مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

همان‌طور که جدول شماره ۱، و نیز نمودار شماره ۱ نشان داده شده‌است، هم‌زمان با افزایش پایه تحصیلی، بر متوسط تعداد بندهای نوشته‌شده توسط دانش‌آموزان، افزوده می‌شود. افزایش متوسط بندهای نوشته‌شده، به‌تناسب پایه تحصیلی، نشان از افزایش کیفی توانایی‌های نحوی- نوشتاری دانش‌آموزان دارد. از طرفی، هم‌زمان با افزایش تعداد کل بندها، از بسامد وقوع بندهای آزاد کاسته و بر تعداد بندهای وابسته افزوده می‌شود (نمودار شماره ۲). کاهش بسامد وقوع بندهای آزاد، از پایه دوم به پنجم و به‌تبع آن، افزایش بسامد بندهای وابسته، می‌تواند نشان‌دهنده افزایش پیچیدگی نحوی نوشتار دانش‌آموزان باشد. چراکه افزایش بندهای وابسته دلالت بر قدرت پردازش جمله‌های گسترده‌تر (جمله‌هایی که بیش از یک رویداد را به‌تصویر می‌کشند) دارد. با توجه به موارد بالا می‌توان چنین نتیجه گرفت که افزایش پایه تحصیلی بر افزایش کیفیت و کمیت توانایی‌های نحوی- نوشتاری تأثیر مثبت داشته است.

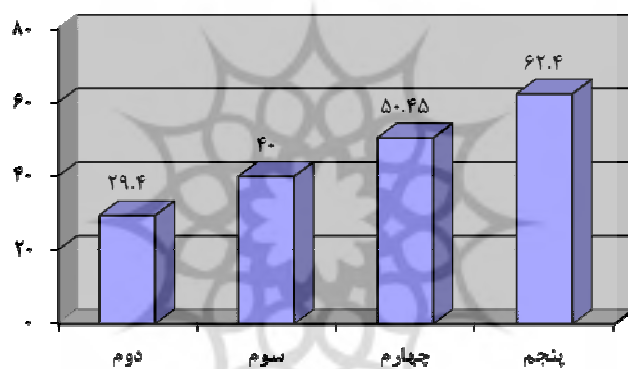
---

1. major clause
2. minor clause

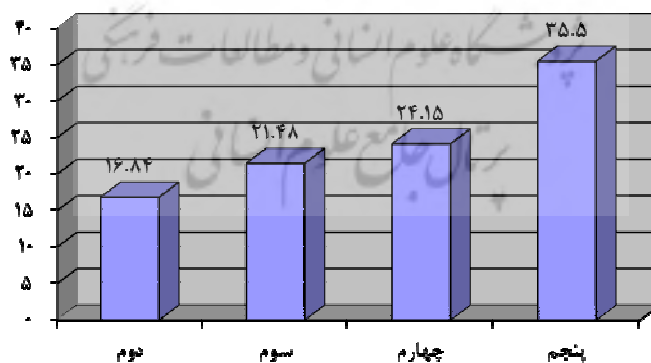
۳. سعی شده است که مثال‌ها از نوشته‌های دانش‌آموزان انتخاب شود.

جدول ۱. درصد فراوانی بندهای آزاد و وابسته به تفکیک پایه‌ی تحصیلی.

نوع بند	دوم		سوم		چهارم		پنجم	
	متوسط فردی	درصد فراوانی	متوسط فردی	درصد فراوانی	متوسط فردی	درصد فراوانی	متوسط فردی	درصد فراوانی
آزاد	۲۴.۴۵	۸۳.۱۶	۳۱.۴	۷۵.۸۵	۴۱.۳	۶۴.۵	۴۰.۲۵	۶۴.۵
وابسته	۴.۹۵	۱۶.۸۴	۸.۶	۲۴.۱۵	۱۳.۱۵	۳۵.۵	۲۲.۱۵	۳۵.۵
کل	۲۹.۴	۱۰۰	۴۰	۱۰۰	۵۰.۴۵	۱۰۰	۶۲.۴	۱۰۰

نمودار ۱. میانگین بندهای نوشته‌شده توسط دانش‌آموزان به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

نمودار ۲. درصد فراوانی بندهای وابسته به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

۶. آرایش واژگانی بند

آرایش واژگانی مسلط در زبان فارسی، (مسندالیه، متمم و اسناد) است. عنصر ادات نسبت به سایر عناصر از آزادی عمل بیشتری برخوردار است. از این رو جایگاه کاملاً ثابتی ندارد.

۶.۱. انواع آرایش واژگانی در جمله‌های دانش‌آموزان با پایه‌های تحصیلی متفاوت

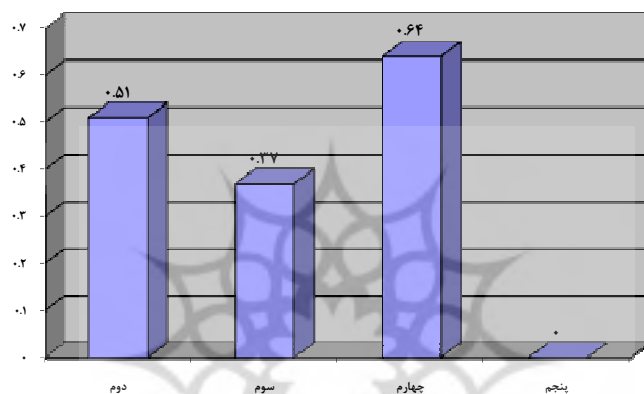
جدول شماره ۲، عمل کرد پایه‌های مختلف در زمینه آرایش واژگانی معیار را نشان می‌دهد. براساس داده‌های این جدول، در جریان نزدیکی به آرایش واژگانی معیار (مسندالیه، متمم و اسناد)، بین دانش‌آموزان پایه‌های مختلف وضعیت مشابهی دیده نمی‌شود. آمار نشان داده است که پایه سوم شاهد کاهش بسامد وقوع آرایش واژگانی غیرعادی است. این در حالی است که پایه چهارم با افزایش بسامد این‌گونه ساخت‌ها مواجه است. در پایه پنجم، آرایش غیرمعیاری به چشم نمی‌خورد.

علت افزایش میزان ساخت‌های دارای آرایش واژگانی غیرعادی، در پایه چهارم، بعد از کاهشی که در پایه سوم به وقوع پیوسته است، امری است که محتاج پژوهش بیشتری است که در آن باید محتویات کتاب‌های درسی دو پایه بررسی، و احتمالاً به مسائل روان‌شناختی، سنی و شاید حتی جنسیتی این گروه از دانش‌آموزان نیز پرداخته شود.

وجود توالی‌های غیرمعیار در نوشتار دانش‌آموزان را می‌توان با تأثیر گونه گفتاری مربوط دانست، چراکه بسامد بیش از ۹۹ درصدی توالی‌های عادی ثابت می‌کند که دانش‌آموزان تمامی پایه‌ها از آرایش واژگانی معیار زبان فارسی آگاهی دارند. نارسایی‌های املایی، که در نوشتار دانش‌آموزان مشاهده می‌شود، همانند مثال ۲ (آخا به جای آقا)، تأثیر گونه گفتاری را کاملاً نشان می‌دهد. البته با وجود این که تأثیر گونه گفتاری در نوشتار را نمی‌توان نادیده انگاشت، اما بررسی میزان و کیفیت این تأثیر احتیاج به پژوهش‌های گسترده‌تری دارد. عدم وجود توالی غیرعادی در نوشتار پایه پنجم می‌تواند نشان‌دهنده توانایی دانش‌آموز بر جلوگیری از تأثیر گونه گفتاری در نوشتار باشد. به نظر می‌رسد افزایش پایه تحصیلی بر اصلاح نوشتار و نزدیکی به آرایش واژگانی معیار تأثیر مثبت دارد.

جدول ۲. درصد فراوانی آرایش واژگانی معیار به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

پایه تحصیلی	دوم	سوم	چهارم	پنجم
آرایش واژگانی عادی	۹۹.۴۹	۹۹.۶۳	۹۹.۳۶	۱۰۰
غیرعادی	۰.۵۱	۰.۳۷	۰.۶۴	۰

نمودار ۳. آرایش واژگانی غیرمعیار به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

۷. دستگاه‌های بند

بند در زبان فارسی دارای سه دستگاه است، یا به تعبیری دیگر، سه نظام درونی، که هر کدام برای خود شبکه‌ای مجزا دارد و انتخاب‌های متفاوت از بین امکانات این شبکه ساختمان‌های متفاوت بند را به وجود می‌آورد. دستگاه‌های بند عبارتند از: دستگاه پرسشی، متمم و مطابقه.

۷.۱. دستگاه پرسشی

بندها، در اولین لایه تحلیل در دستگاه پرسشی، به دو دسته پرسشی و خبری تقسیم می‌شوند، که غیر از وجه امری، تمامی وجوه فعل را دربر می‌گیرند. بندهای پرسشی، بسته به وجود یا عدم وجود پرسش -

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

واژه، و نیز وجود الگوهای متفاوت آهنگ، بسته به نوع کلمات پرسشی به کاررفته، به طبقات ریزتری تقسیم می‌شوند، که بررسی آن از حوصله این پژوهش خارج است.

۳. بند خبری: یک گنجشک تشنه بود.

۴. بند پرسشی: آب از کجا پیدا کند؟

۱.۱.۷. انواع دستگاه‌های پرسشی در جمله‌های دانش‌آموزان با پایه‌های تحصیلی

متفاوت

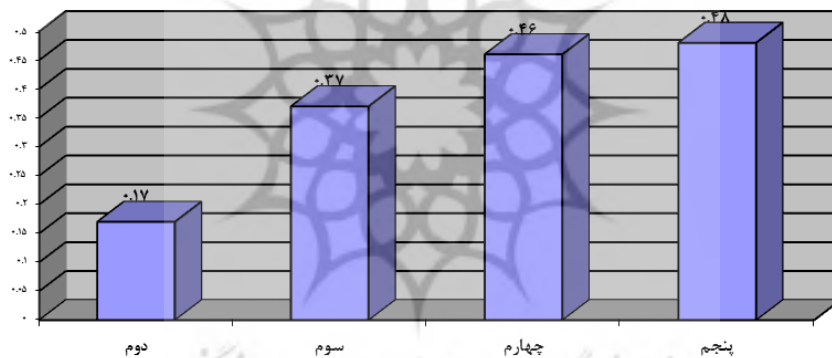
با توجه به جدول شماره ۳ و نمودار شماره ۴ می‌توان به وضعیت استفاده از بندهای پرسشی پی برد.

به نظر می‌رسد که به دلیل نبود مخاطب معین، بسامد وقوع ناچیز انواع بندهای پرسشی، نسبت به بند خبری، در نوشتار روایی، پدیده‌ای طبیعی باشد. بند خبری، در نوشتار دانش‌آموزان مورد نظر نیز از بیشترین بسامد وقوع برخوردار بوده است. آمار نشان داد که هم‌زمان با افزایش پایه تحصیلی، بر تعداد بندهای پرسشی افزوده می‌شود. این افزایش از روندی تدریجی و آهنگی یک‌نواخت برخوردار بوده است. بنابراین می‌توان گفت که افزایش پایه تحصیلی با افزایش استفاده از بندهای پرسشی در نوشتار، ارتباط مستقیم دارد.

شاید بتوان چنین نتیجه گرفت که هم‌زمان با افزایش پایه تحصیلی، نوشتار دانش‌آموزان از حالت روایت‌گری محض خارج شده و به نوعی درگیری نویسنده را نیز به همراه داشته است. درگیری‌هایی که منجر به کاربرد پرسش از سوی وی شده است. شاید خروج نویسنده از حالت راوی محض، و سهیم شدن او در وقایعی که توصیف می‌کند، دلیلی باشد بر توانایی خلق موقعیت‌هایی که به پیدایش حالت گفتگویی در متن می‌انجامند. در نتیجه اولین گام‌ها در مسیر خلق متون نمایشی، برداشته می‌شود. اثبات درستی یا نادرستی این فرضیه، با پژوهش‌های گسترده‌تر، در زمینه انواع بندهای پرسشی به کاررفته، و نیز ویژگی‌های بافتی منجر به پیدایش این‌گونه بندها، امکان‌پذیر است.

جدول ۳. فراوانی و درصد فراوانی بندهای خبری و پرسشی به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

نوع بند	دوم	سوم	چهارم	پنجم
تعداد خبری	۵۸۷	۷۹۹	۱۰۸۴	۱۲۴۲
تعداد پرسشی	۱	۳	۵	۶
تعداد کل	۵۸۸	۸۰۲	۱۰۸۹	۱۲۴۸
درصد خبری	۹۹.۸۳	۹۹.۶۳	۹۹.۵۴	۹۹.۵۲
درصد پرسشی	۰.۱۷	۰.۳۷	۰.۴۶	۰.۴۸

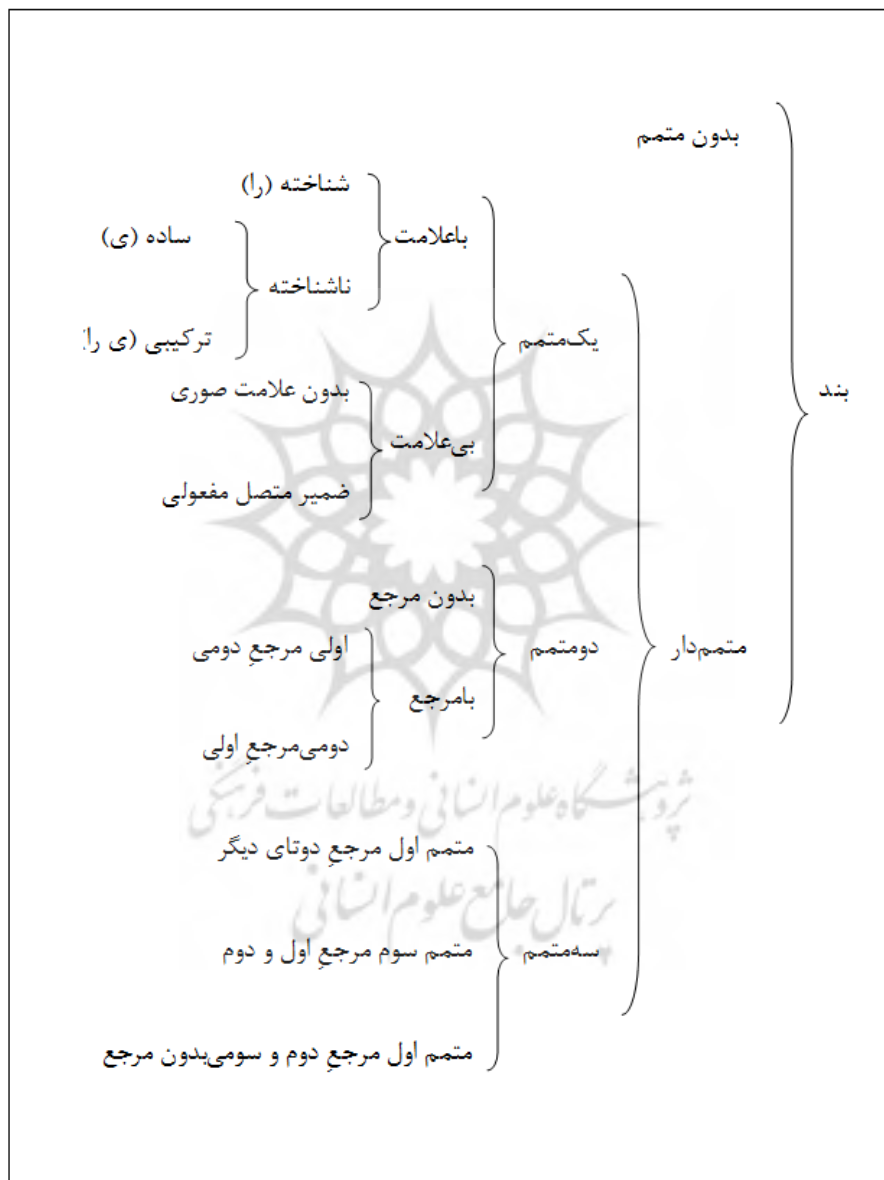
نمودار ۴. مقایسه درصد فراوانی بندهای پرسشی به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

۲.۷. دستگاه متمم

دستگاه متمم، شبکه‌ای است که امکانات مختلف متمم را در بند، دربر می‌گیرد. و در این توصیف دستوری، منطبق بر مفعول در دستور زبان‌ها نیست، بلکه مفعول، از این نگاه، تنها نوعی متمم است. و مفعول با واسطه حرف اضافه، که به‌طور سنتی متمم خوانده می‌شود، از نگاه این نظریه، عموماً به‌عنوان ادات لحاظ می‌شود. از سویی دیگر، بخش‌هایی، که در سایر دستورها

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

مفعول یا متمم خوانده نشده‌اند، در این نظریه، به‌عنوان متمم در نظر گرفته شده‌اند. (نگ : مثال از بند سه متممی)
 نمودار شماره ۵ مجموعه بندهای زبان فارسی را از نظر تعداد و تنوع متمم نشان می‌دهد.

نمودار ۵. تقسیمات دستگاه متمم (باطنی، ۱۳۴۸: ۸۷).

در زیر برای هر نوع متمم، یک بند از نوشته‌های دانش‌آموزان ارائه می‌شود.^۱ متمم، برجسته شده است. برای مواردی همچون بندهای سه‌متممی یا بندهای دوتممی پیچیده، که در مرجع تفاوت دارند، و در داده‌ها وجود نداشته‌اند، یا به بحث مربوط نبوده‌اند، تنها به ذکر مثالی کلی، جهت یادآوری ساخت‌موردنظر، اشاره شده است.

۵. بدون متمم: *بتواند.*

۶. یک‌متممی بدون علامت: *دندان مصنوعی دارد.*

۷. یک‌متممی علامت‌دار شناخته: *نقاشی دبستان را کشیده است.*

۸. یک‌متممی علامت‌دار ناشناخته ساده: *نعره پلندی کشید.*

۹. یک‌متممی علامت‌دار ناشناخته ترکیبی: *با فکر کردن نقاشی ساختمانی را می‌کشد.*

۱۰. دوتمم: *دود آن هوا را آلوده می‌کرد.*

۱۱. سه‌متمم: *او را جناب رئیس صدا می‌کردند.* (باطنی، ۱۳۴۸: ۹۷)

۷.۲.۱. انواع دستگاه متمم در نوشتار دانش‌آموزان با پایه‌های تحصیلی مختلف

جدول شماره ۴، کاربرد انواع متمم را در نوشتار دانش‌آموزان نشان می‌دهد. همان‌طور که از داده‌های جدول و نمودار مزبور برمی‌آید، بیش از ۶۰ درصد کل بندهای نوشته‌شده توسط دانش‌آموزان را، انواع بندهای متمم‌دار تشکیل می‌دهند. وضعیت کاربرد انواع متمم در نوشتار دانش‌آموزان به شرح زیر است:

(۱) تنها در پایه سوم، بسامد وقوع بندهای بدون متمم با افزایش مواجه بوده است.

(۲) بسامد وقوع انواع بندهای یک‌متممی از پایه دوم به سوم کاهش یافته است. این در حالی است که بسامد وقوع این نوع بند در پایه‌های دیگر با افزایش مواجه بوده است.

(۳) از بین انواع بندهای یک‌متممی، بندهای یک‌متممی بدون علامت، در تمامی پایه‌ها بیشترین فراوانی را داشته‌اند. بندهای یک‌متممی علامت‌دار شناخته، در جایگاه دوم قرار

۱. اشتباهات املائی و نوشتاری به دلیل حفظ اصل نوشتار بوده است.

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

دارند. در پایه دوم، بند یک‌متممی علامت‌دارِ ناشناخته ترکیبی مشاهده نشد. بسامد وقوع این نوع بند در سایر پایه‌ها نیز ناچیز است.

(۴) بندهای دوتممی در پایه سوم با افزایش قابل‌ملاحظه‌ای، نسبت به پایه دوم، مواجه بوده‌اند. بسامد وقوع آن‌ها در پایه‌های چهارم و پنجم کاهش یافته است.

(۵) هیچ پایه‌ای از بند سه‌متممی استفاده نکرده است.

طبق انگاره رخدادِ کانونی^۱ لانگاکر^۲ (۱۹۹۹: ۲۵-۲۳)، ساخت‌های چندمتممی نشان‌دهندهٔ وسعت دیدگاهِ بینندهٔ صحنه است. به‌هرمیزان که وسعت دیدِ بیننده یا راویِ یک حادثه بیشتر باشد، و جزئیاتِ بیشتری از صحنه در معرض دیدِ او قرار گیرد، تعداد متمم‌های بیشتری نیز در جمله‌های او ظاهر می‌شود. از این رو می‌توان افزایش تعداد بندهای متمم‌دار و نیز بندهای دوتممی، که به موازات افزایش پایهٔ تحصیلی در نوشتار دانش‌آموزان مشاهده شده است، را به گسترش وسعت دید دانش‌آموزان و توجه آنان به جزئیاتِ قضایا مربوط دانست. پدیده‌ای که نشان از آمادگی دانش‌آموز در درک مطالب جزئی‌تر و پیچیده‌تر دارد.

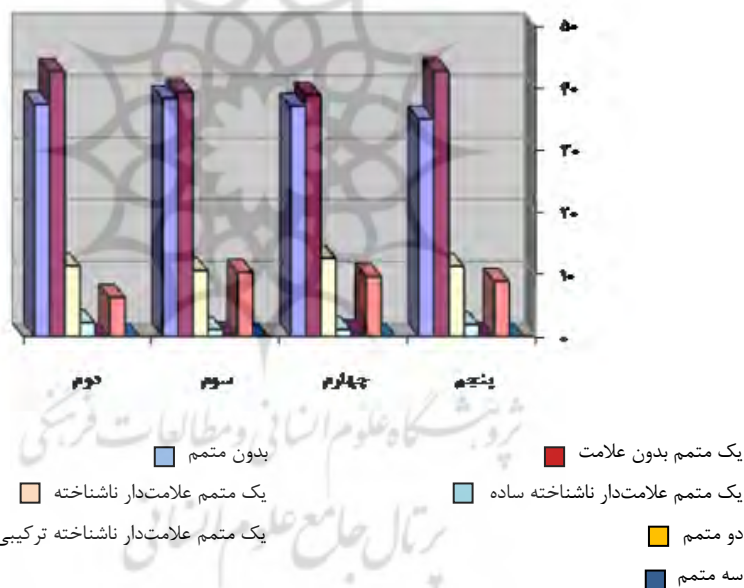
به‌کارنرفتن بند سه‌متممی در نوشتار جامعهٔ نمونه، می‌تواند حاکی از روند کاهش استفاده از این ساخت در گفتار و نوشتار فارسی امروزی باشد، روندی که پیشرفت آن به‌حدی است که نوشتار را نیز تحت تأثیر قرار داده است. در مجموع می‌توان گفت که افزایش پایهٔ تحصیلی بر افزایش بسامد وقوع انواع بندهای متمم‌دار تأثیر مثبت داشته است. البته عمل‌کرد متفاوت پایهٔ سوم در این مورد، جای بررسی‌های بیشتری دارد. نمودار شماره ۶ این تغییرات را به‌وضوح نشان می‌دهد.

---

1. Canonical Event model
2. R. W. Langacker

جدول ۴. درصد فراوانی انواع بند، از نظر متمم به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

نوع بند	دوم	سوم	چهارم	پنجم
بدون متمم	۳۷.۴	۳۸.۲۸	۳۷.۱	۳۵.۰۲
یک متممی بدون علامت	۴۲.۶۹	۳۹.۴	۳۸.۸۴	۴۲.۷۱
یک متممی علامت‌دار شناخته	۱۱.۴	۱۰.۶	۱۲.۵۹	۱۱.۳
یک متممی علامت‌دار ناشناخته ساده	۲.۲۱	۱.۱۲	۱.۱	۱.۹۲
یک متممی علامت‌دار ناشناخته ترکیبی	۰	۰.۲۵	۰.۶۴	۰.۱۶
دو متمم	۶.۳	۱۰.۳۵	۹.۷۳	۸.۸۹
سه متمم	۰	۰	۰	۰

نمودار ۶. درصد فراوانی کاربرد انواع بند، از نظر متمم به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

۳.۷. دستگاه مطابقه

مطابقه، یعنی ارتباط مسندالیه و اسناد از نظر شخص و عدد (شمار). در مطابقه بین مسندالیه ساده و اسناد، مبحث جانداري مسندالیه و نیز رعایت ادب مطرح می‌شود. یعنی برای مسندالیه جمع بی‌جان می‌توان فعل مفرد آورد، و برای مسندالیه مفرد دارای احترام، از نظر بافت

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

اجتماعی، می‌توان اسناد را به صورت جمع آورد. اما برقراری ارتباط صحیح مطابقه‌ای، در مسندالیه‌های ترکیبی، عموماً مسئله‌ساز است. مسندالیه‌های ترکیبی خود به دو دسته زنجیری و عطف بیان تقسیم می‌شوند. در مسندالیه‌های ترکیبی زنجیری، مطابقه از نظر عدد برقرار است و باید فعل جمع باشد. اما از نظر شخص، به شیوه ترجیح شخصی عمل می‌شود. یعنی [من < تو]^۱ او]. من بر تو، و تو بر او ترجیح دارد.

۱۲. من و تو رفتیم.

۱۳. تو و من رفتیم.

۱۴. *من و تو رفتید.

مسندالیه ترکیبی عطف بیان، از نظر عدد، تابع اولین گروه اسمی، و از نظر شخص، حالت ترجیحی است.

۱۵. ما مردم ملل متحد عزم نمودیم. (باطنی، ۱۳۴۸: ۱۰۵)

جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که تمامی پایه‌ها با مشکلات مطابقه‌ای مواجه بوده‌اند. در بین موارد مطابقه ناصحیح مشاهده شده، بسامد وقوع مطابقه ناصحیح، از نظر شخص، در نوشتار پایه‌های مختلف، افزایش یافته است. در عین حال در پایه پنجم، مطابقه ناصحیح، از نظر شخص، مشاهده نشده است. آمار نشان می‌دهد که افزایش پایه تحصیلی در بهبود وضعیت مطابقه، تأثیر چندانی نداشته است. به رغم افزایش بسامد وقوع مطابقه ناصحیح از نظر شخص، هم‌زمان با افزایش پایه تحصیلی، در پایه پنجم این مشکل به کلی برطرف شده است. به نظر نگارنده، ریشه این مطلب را باید از یک سو، در مواد آموزشی این پایه، و از سوی دیگر، در ویژگی‌های سنی خاص این دوره جستجو کرد. این موضوع احتیاج به پژوهش ویژه‌ای دارد.

در نوشتار تمامی پایه‌ها، خطای مطابقه شمار یافته می‌شود. نکته قابل توجه این است که دانش‌آموزان پایه دوم دبستان، کمترین میزان خطای مطابقه را، در مقایسه با پایه‌های سوم و چهارم، داشته‌اند. به نظر نگارنده، در مورد وجود اشکالات مطابقه‌ای در نوشتار دانش‌آموزان، می‌توان به سه دلیل عمده اشاره کرد.

الف: نگارنده هنگام بررسی نوشتار دانش‌آموزان متوجه شد که کاربرد مسندالیه ترکیبی در نوشتار دانش‌آموزان پایه دوم، از سایر پایه‌ها کمتر بوده است. همین پایه نیز کمترین خطای مطابقه از نظر شمار را داشته است. از این رو به نظر می‌رسد عدم مطابقت صحیح بین مسندالیه و

۱. < یعنی ترجیح دارد

اسناد از نظر شمار، در نوشتار دانش‌آموزان را تا حدودی می‌توان با کاربرد مسندالیه ترکیبی در نوشته‌های آنان مربوط دانست. دانش‌آموزان از مسندالیه ترکیبی استفاده می‌کنند، در حالی که وضعیت صحیح مطابقه‌اش را هنوز به‌درستی نیاموخته‌اند.

ب: چنین به نظر می‌رسد که ویژگی شمار، تا حدودی انتزاعی‌تر از ویژگی شخص باشد. از آن‌جا که فراگیری موارد انتزاعی، در بیشتر موارد، دیرتر از موارد ملموس و عینی صورت می‌گیرد، می‌توان وجود موارد مطابقه ناصحیح از نظر شمار را به این ویژگی نیز نسبت داد.

ج: در مورد ویژگی مطابقه، بین دستورنویسان، اختلاف نظر وجود دارد. به‌عنوان مثال مشکوة‌الدینی (۱۳۸۴: ۷۵)، تنها برای سوم شخص مفرد در حالت گفتار عادی، شناسه‌ای متفاوت در نظر می‌گیرد و در مورد سایر امکانات مطابقه‌ای سخنی به‌میان نمی‌آورد. ماهوتیان (۱۳۷۸: ۲۴۰)، تنها عدم مطابقت فاعل جمع غیرجاندار با فعل راه، از موارد مهم و نادر در امر مطابقه برمی‌شمارد. صادقی و ارژنگ (۱۳۵۶: ۹)، به امکان وجود شناسه مفرد یا جمع برای نهاد جان‌داری که با عددی غیر از یک بیاید، اشاره می‌کنند. لذا امکان دارد وجود داده‌های نامناسب محیطی، مانند متون نوشتاری یا داده‌های شنیداری موجود در محیط اطراف دانش‌آموز، یکی دیگر از عواملی باشد که به سردرگمی وی در انجام مطابقه صحیح منجر می‌شود.

با دقت در موارد بالا، می‌توان نتیجه گرفت که افزایش پایه تحصیلی، بر بهبود مشکلات مطابقه‌ای از نظر شمار، چندان مؤثر واقع نشده است و حتی دانش‌آموزان پایه پنجم در برقراری مطابقه دچار مشکل هستند.

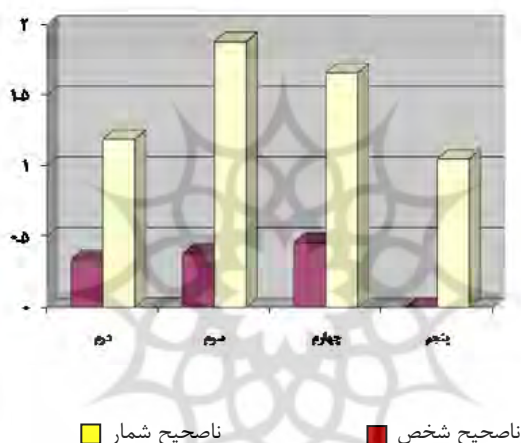
به نظر نگارنده، برای ردیابی نحوه بهبود این نوع مطابقه، باید نخست به شخص و شمار خاصی رجوع کرد، که دانش‌آموز از نظر مطابقه‌ای با آن مشکل دارد. و سپس با مراجعه به نوشتار پایه‌های تحصیلی و سنین بالاتر، زمان دقیق برطرف‌شدن این مشکل را تعیین نمود. شاید وجود خطاهای مطابقه‌ای در نوشتار دانش‌آموزان، طلیعه ضعیفی از تحولی باشد که قرار است در آینده در دستگاه مطابقه زبان فارسی روی دهد. تحولی که اولین بازتاب‌های آن در نوشتار کودکان به‌ظهور رسیده است. شاید اگر پژوهشی مدون بر روی گفتار دانش‌آموزان این رده سنی صورت گیرد، صحت این فرضیه را در گفتار آنان نیز به اثبات رساند.

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

جدول ۵. ویژگی‌های مطابقه به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

نوع بند	دوم	سوم	چهارم	پنجم
صحیح	۹۸.۴۷	۹۷.۷۴	۹۷.۸۸	۹۸.۹۵
ناصحیح شخص	۰.۳۴	۰.۳۸	۰.۴۶	۰
ناصحیح شمار	۱.۱۹	۱.۸۸	۱.۶۶	۱.۰۵

نمودار ۸. وضعیت مطابقه‌های ناصحیح در نوشتار دانش‌آموزان به تفکیک پایه‌های تحصیلی.

۸. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از بررسی داده‌های نوشتاری دانش‌آموزان نشان داد، که در جریان افزایش پایه تحصیلی، از دوم تا پنجم ابتدایی، استفاده از آرایش واژگانی مسلط زبان فارسی، یعنی مسندالیه، متمم و اسناد، تقریباً تثبیت شده است. استفاده از بندهای پرسشی نیز رو به افزایش است. افزایش کاربرد بندهای متمم‌دار در مقابل بندهای بدون متمم و نیز ساخت‌های چندمتممی، نشان از پیچیده‌تر شدن ساخت‌های نحوی به کار رفته در نوشتار آن‌ها، هماهنگ با افزایش پایه تحصیلی، دارد. از سوی دیگر، بررسی دستگاه مطابقه نشان می‌دهد، با وجود این‌که

بسامد وقوع مطابقت ناصحیح از نظر شخص، در پایه پنجم به صفر رسیده است، حتی دانش‌آموزان این پایه تحصیلی نیز هنوز با مشکلات مطابقت از نظر شمار، به‌خصوص در مسندالیه‌های ترکیبی، مواجه هستند. از این رو به نظر می‌رسد مشکل برقراری مطابقت صحیح، تا پایان دبستان، نیز لاینحل باقی مانده است.

این بررسی، لزوم شناسایی کامل توانایی‌های نحوی دانش‌آموزان دوره ابتدایی را به‌وضوح نشان می‌دهد. چراکه توجه به آن می‌تواند در جهت تهیه و تدوین مطالب علمی، آموزشی و پرورشی متناسب با قابلیت‌های زبانی این افراد، کارآمد باشد.

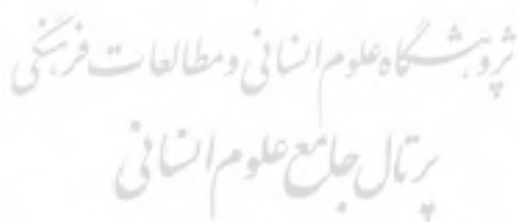
منابع

- باطنی، محمدرضا. (۱۳۴۸). توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بهنام، زینب. (۱۳۸۱). بررسی مقایسه‌ای کاربرد برخی عناصر دستوری در گفتار و نوشتار دانش‌آموزان کم‌شنوای شدید و دانش‌آموزان شنوای مدارس راهنمایی شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- جلالی‌پور، مریم. (۱۳۷۹). بررسی میزان به‌کارگیری عناصر نحوی در بیان نوشتاری دانش‌آموزان کم‌شنوای مدارس استثنایی و مقایسه آن با دانش‌آموزان سالم در پایه پنجم. پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- صادقی، علی اشرف و غلامرضا ارژنگ. (۱۳۵۶). دستور زبان فارسی سال دوم دبیرستان. تهران: سازمان چاپ کتاب‌های درسی.
- ماهوتیان، شهرزاد. (۱۳۷۸). دستور زبان فارسی از دیدگاه رده‌شناسی. ترجمه سید مهدی سمائی. تهران: نشر مرکز.
- مشکوة‌الدینی، مهدی. (۱۳۸۴). دستور زبان فارسی (واژگان و پیوندهای ساختی). تهران: سمت.
- نعمت‌زاده، شهین. (۱۳۸۴). گزارش نهایی طرح پژوهشی واژگان پایه فارسی دانش‌آموزان ایرانی در دوره ابتدایی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- یادگاری، فریبا. (۱۳۷۲). بررسی و مقایسه چگونگی تولید نحو کودکان عقب‌مانده ذهنی آموزش‌پذیر با سن عقلی شش سال مدارس استثنایی و کودکان عادی با سن تقویمی شش سال مهدکودک‌های تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات، دانشگاه علامه طباطبائی.

بررسی کاربرد انواع بند، آرایش واژگانی و ...

یونسیان، شریفه. (۱۳۸۱). بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های نحوی در دانش‌آموزان پایه اول دبیرستان کم‌شنوا و سالم در منطقه ۲ تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.

- Biber, D., S. Conrad & R. Reppen. (1998). *Corpus Linguistics: investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, R. (1973). *A first language: the early stages*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Halliday, M. A. K. (1961). "Categories of the theory of grammar. *Word*, 17, 3, 241-292. Reprinted in part in Kress (Ed.), 52-72.
- Langacker, R. W. (1999). *Grammar and Conceptualization*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Loban, W. (1976). *Language Development: Kindergarten through Grade Twelve*. Research Report, No.18, Urbana, IL: NCTE.
- McCarthy, S. J., Yi-Huey Guo & Sunday Cummins (2005). "Understanding changes in elementary Mandarin student's L1 and L2 writing". *Journal of Second Language Writing*, 14, 2, 146-156.
- Reppen, R. (1994). *Variation in elementary student language: A multi-dimensional perspective*. Doctoral Dissertation, Northern Arizona University.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی